

ПРОЦЕСИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ЕТАТИЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА МИКОЛАЇВЩИНІ У ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1943–1945 рр.)

У статті досліджується проблема більшовицької етатизації (одержавлення) Православної церкви у розрізі загальнодержавних процесів з їх віддзеркаленням на Миколаївщині упродовж завершального періоду німецько-радянської війни – 1944–1945 рр. За мету дослідження ставилось визначення основних механізмів процесу одержавлення, способів реалізації ідеологічної тези про боротьбу з релігією в радянському атеїзованому суспільстві. Через низку нормативно-законодавчих актів, часто відверто зневажливих і підступних дій з боку партійно-державної номенклатури, держава як у центрі, так і на периферії робила все задля контролю, впливу й обмеження діяльності православної конфесії, її духівництва та вірних. На основі широкого спектру джерел наводиться низка статистичних даних по Миколаївській області у тодішніх її адміністративно-територіальних межах, зокрема: чисельність зареєстрованих церков, кліру, зруйнованих та використаних поза релігійним призначенням храмів. Обґрунтовуються чинники, масштаби та наслідки збитків, нанесених православним громадам Миколаївщини. Доведено тезу про те, що держава через інститут уповноважених в областях та республіках, шляхом реєстрації православних громад, храмів, духовенства тощо зробила релігійне життя тотально підконтрольним собі, зводила нанівець слабкі потуги церкви до відновлення, знищила слабку надію на відверті стосунки у суспільстві, винищила церковне розмаїття й призвела до моноцерковності, що відповідало політичній монопартійності в СРСР.

Ключові слова: Миколаївщина, Православна церква, одержавлення, реєстрація храмів і духівництва.

Mykola Mykhailutsa

The Processes of the Bolshevik's Impact on the Orthodox Church in Mykolaiv Region in the Final Period of the German-Soviet War (1944–1945)

The paper have been investigated the problem of bolsheviksky nationalization of the Orthodox Church in the context of national processes with their reflection in Mykolaiv region during the end period of the German-Soviet war – 1944–1945. The purpose of the study was determined the main mechanisms of the process of nationalization, the methods of implementation the ideological thesis on the struggle against religion in the Soviet, atheistic society.

The state was taken everything to control, the influence and restrict the activities of the Orthodox faith, its clergy and faithful through a series of legislative acts, often explicitly the scornful and crafty actions for the party-state nomenclature. It are given on the basis of a wide range of sources, the number of statistics in Mykolaiv region then administrative-territorial boundaries, in particular: the number of registered churches, clergy, destroyed and used outside the religious purpose of temples. The paper are substantiated the factors, the scales and the consequences of losses incurred by Orthodox communities of Mykolaiv region. It has been proved the thesis that the state through the institution of authorized representatives in the regions and republics, through the registration of Orthodox communities, temples, clergy, etc. to had made religious life totally controlled by itself. This diminished the weak attempts of the church to recover, destroyed the weak hope for the open relationships in the society, destroyed Church diversity and led to monocourse, that corresponded to the political mono-party system in the USSR.

Key words: Mykolaiv region, Orthodox Church, nationalization, registration of temples, clergy.

Николай Михайлуца

Процесы большевицкой этатизации Православной церкви на Николаевщине в завершающий период немецко-советской войны (1943–1945 гг.)

В статье исследуется проблема этатизации (огосударствления) Православной церкви в разрезе общегосударственных процессов с их отражением на Николаевщине в течение заключительного периода немецко-советской войны – 1944–1945 гг. Целью исследования избрано определение основных механизмов

процесса огосударствления, способов реализации идеологического тезиса о борьбе с религией в советском атеизированном обществе. Посредством нормативно-законодательных актов, часто откровенно пренебрежительных и коварных действий со стороны партийно-государственной номенклатуры, государство, как в центре, так и на периферии делало все для контроля, влияния и ограничения деятельности православной конфессии, ее духовенства и прихожан. На основе широкого спектра источников подаются статистические данные по Николаевской области в прежних ее административно-территориальных границах, в частности, численность зарегистрированных церквей, клира, разрушенных и использованных не по религиозному назначению храмов. Приведены аргументы причин, масштабов и последствий ущерба, нанесенного православным общинам Николаевщины. Обоснован тезис о том, что государство, через институт уполномоченных в областях и республиках, посредством регистрации православных приходов, храмов, духовенства и т.д. сделало религиозную жизнь тотально подконтрольной себе, свело на нет и без того слабую надежду на откровенные отношения в обществе, уничтожило церковное разнообразие и привело к моноцерковности, что соответствовало политической монопартийности в СССР.

Ключевые слова: Николаевщина, Православная церковь, огосударствление, регистрация храмов и духовенства.

Вибудовування державно-церковних стосунків в сучасній Україні, з урахуванням подій початку 2014 р., відбувається дуже складно й болісно, супроводжуючись розмаїттям бачень українським соціумом методів формування Української Помісної Церкви. Поряд з тим, розуміння минулої історії державно-релігійного життя є конче важливою умовою у процесі поступу до омріяної поколіннями релігійної свободи й толеранції до різних віровчень, конфесій та духовних інституцій. З іншого боку, таке завдання потребує від суспільства усебічних знань тоталітарної суті комуністичного режиму, його підступної методи одержавлення всього суспільного життя, не виключаючи й церковного життя з його інституціями та організаціями.

Проблемі одержавлення церкви останні роки присвячено значний доробок як в межах України загалом, так і в регіональному контексті. Із того наукового потоку, зокрема посиленого саме у 90-ті роки минулого століття, виділимо праці В. Пашенка, В. Войналовича, О. Лисенка, А. Киридон, О. Тригуба та багатьох інших. Саме вони наполягали на тому, що до-

мінантою державно-церковних відносин упродовж багатьох десятиліть залишалося проголошене більшовицькою партією ще у 1919 р. гасло про «повне зруйнування зв'язку між експлуататорськими класами і організацією релігійної пропаганди», звільнення трудящих мас «від релігійних забобонів» тощо. В. Войналович, до прикладу, стверджував, що за таких обставин вище політичне керівництво СРСР розглядало релігію і церкву як виключно чужорідні явища в суспільно-політичному і духовному житті, боротьба з яким не виключала можливості і застосування репресивних заходів¹.

Серед статей, в яких містяться цікаві й неупереджені відомості про лібералізацію державно-релігійних стосунків в роки війни, про повоєнні стосунки РПЦ і сталінського режиму, слід виокремити тексти В. Перевезія² та О. Вишиванюка³. Цінний інформаційно-аналітичний матеріал для вивчення релігійної ситуації на Півдні України в завершальний період Другої світової війни знаходимо в нацичених джерелах статтях О. Бажана⁴. Особ-

¹ Войналович В. Партийно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. Войналович. Київ, Світогляд, 2005. – 741 с. Його ж. Репресивно-каральні заходи радянської влади як засіб утвердження політики державного атеїзму в Україні 20-30-х роках // Реабілітовані історією. Масові репресії на Миколаївщині в 1920–50-ті роки : збірник / [автор-упорядник – В. М. Вашкевич (голова редакційної колегії), В. А. Войналович, Ю. З. Данилюк та інші]. Київ-Миколаїв : Редакційна колегія «Реабілітовані історією», 2000. – С. 38–51.

² Перевезій В. Етноконфесійні зміни структури українського суспільства у воєнні і перші повоєнні роки // Друга світова війна і доля народів України : матеріали всеукр. наук. конф., 23–24 черв. 2005 р. Київ, 2005. С. 34–43.

³ Вишиванюк О.Г. Етноконфесійні процеси в Україні у період 1944–1953 рр. // Друга світова війна і доля народів України: матер. всеукр. наук. конф., 23–24 черв. 2005 р. Київ, 2005. С. 55–57.

⁴ Бажан О. Особовий фонд українського письменника П. С. Ходченка як джерело у вивченні релігійного життя в Україні наприкінці Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / [відп. ред. В. А. Смолій] / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2005. – Вип. 9. – Частина 1. – С. 8–20; Його ж. Державна політика у сфері релігійного життя в Українській РСР наприкінці радянсько-німецької війни // Наукові записки. Том 52. Історичні науки. С. 32–36 // Ekmer.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7561/Bazhan_Derzhavna_politika_u_sferi.pdf?sequence=1

ливі інтерес становлять опубліковані ним «джерела особового походження» українсько-го письменника і громадського діяча, уповноваженого Ради у справах РПЦ при РНК УРСР у 1944–1949 рр. П. Ходченка. Нормативно-правову базу державно-церковних відносин періоду 1943–1944 рр. об'єктом свого дослідження обрав Л. Швець⁵. Окремі аспекти, зокрема роль уповноважених у справах РПЦ на південних теренах республіки, вивчалися й нами⁶. Проте зазначеній проблематиці на регіональному рівні в сучасній історіографії не приділялося серйозної уваги, що, власне, й спонукало нас до роботи у цьому напрямку, взявши за приклад Миколаївську область.

Поновлення радянської влади на півдні УРСР надавало православним релігійними громадами сподівання (хоча й не без обережності) на довгострокові й толерантні відносини з боку держави. У зверненнях від 7 та 16 квітня 1944 р. екзарха України смиренного Іоана, митрополита Київського і Галицького «Пастирям і всім вірним Православної української церкви» висловлювався заклик до «Божого благословення на працю для відродження змученої Батьківщини». «Унаслідок героїчних зусиль і загальнонародного подвигу Радянської України, – говорилося у цьому зверненні, – хай знову розквітне і хай буде такою ж прекрасною, якою вона була...»⁷.

Злам на фронті та перехід ініціативи у веденні бойових дій на радянсько-німецькому фронті, поставив перед сталінським керівництвом завдання не лише відбудови зруйнованого війною господарства, а й відновлення довоєнної ідеології, моралі, етичних та побу-

тових норм в суспільстві. Основою цього повального суспільства знову стали ідеї зразка 1930-х років: уніфікація, заідеологізований колективізм, сліпа віра в Сталіна, у ВКП(б), «войовнича безбожність» щодо Церков і релігій. Влада була занепокоєна морально-релігійним станом населення, яке тривалий час перебувало на захопленій території. Адже в роки окупації відродили свою діяльність різні православні інституції, собори, єпископські кафедри та монастирі, благочинія, релігійні громади в містах та сільських парафіях. Усе більше людей, під впливом війни з її трагічними наслідками, приходили до віри в Бога. Плекаючи надію на відродження церковного життя з його «християнськими порядками», значна частка кліру та віруючих на півдні України співпрацювала з окупаційною церковною адміністрацією (як румунською, так і німецькою) і не вбачала в її діях ніякої ворожості відносно себе⁸.

Повернення сталіністів супроводжувалося низкою заходів спрямованих на підкорення інституцій Православної церкви та контролем за їх життєдіяльністю. Це виявилось у створенні спеціальних органів: Ради у справах Російської православної церкви (РПЦ) і Ради у справах культів при РНК СРСР. Вище парткерівництво у такий спосіб, на думку багатьох науковців, намагалося закріпити за РПЦ місце одержавленої духовної інституції, з одного боку, обмежуючи її самостійність, а з іншого, пригнічувало інші конфесії. Так, 14 вересня 1943 р. РНК СРСР постановою за № 1392 було організовано Раду у справах РПЦ (далі – РСРПЦ, або рада)⁹, яка мала здійснювати зв'я-

⁵ Швець Л. Оформлення нової православної мережі в Україні в 1943–1944 роках // Історія релігій в Україні: науковий щорічник, 2006 р. – Львів, Логос, 2006. – Кн. 1. – С. 645–652.

⁶ Михайлуца М. Куратори церкви: місце уповноважених в одержавленні РПЦ на півдні України (1944–1945) // Південний-Захід. Одесика. Вип. 19. – Одеса: Друкарський дім, 2015. – С. 213–237.

⁷ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви при СНК УССР об учете ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами церкви, изъятии общественных зданий и религиозных общин. 14.05.1944–2.01.1945 // Держархів Миколаївської області (ДАМО), ф. Р-992, оп. 3, спр. 12, арк. 2–3.

⁸ Про це більш просторо йдеться у працях автора: Михайлуца М. І. Окупаційний режим у губернаторстві «Трансністрія» / Т. Вінцовський, Г. Кязимова, М. Михайлуца, В. Щетніков // Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. К.: НВП «Видавництво Наукова думка, НАН України. 2010. – Кн. І. – С. 413–446; Його ж. Організація релігійного життя в губернаторстві Трансністрія (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. – 2011. – №2 (497). – С. 80–90; Myhailutsa Mykola, Konopatska Tetyana Priest-missionery in Transnistria: the reconstruction of pastoral ministering (1941–1944) // Danubius, XXXIV, 2016 /Galati : Editura Muzeului de Istorie Galati, 2016. – P. 79–87 та інші.

⁹ Уполномоченный Совета по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров СССР по Украинской ССР. Декабрь 1943 г. – март 1946 г. Оп. 1. 1944 г. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4648, Оп. 1, арк. 3.

зок між урядом СРСР та патріархією, очолюваною патріаршим місцєблєститєлем Сергієм (Страгородським) з питань Православної церкви та готувати їх для вирішення в уряді. Окрім того, на РСРПЦ було покладено й додати широкий перелік інших обов'язків¹⁰. Прикриваючись конституційною тезою про відокремлення церкви від держави, влада робила РПЦ вірною служницею, призначала своїх уповноважених при урядах союзних і автономних республік, крайових та обласних виконкомках. Новоутворений орган у справах РПЦ при РНК СРСР очолив Г. Карпов, колишній працівник НКВС і «ревний гонитель православ'я»¹¹, він же й формував відповідний штат в республіках і при облвиконкомках. В Українській РСР з 15 березня 1944 р. роботу уповноваженого Ради у справах РПЦ при РНК республіки виконував письменник і громадський діяч П. Ходченко*.

19 травня 1944 р. урядом СРСР було за постановою № 572 «Про організацію Ради у справах релігійних культів» (далі – РСРК)¹³, було створено й ще один контролюючий релігійне життя орган. Вона забезпечувала зв'язок між урядом та керівництвом різноманітних релігійних об'єднань: вірмено-григоріанської, старообрядницької, католицької, греко-католицької та лютеранської церков і мусульманського, іудейського, буддійського віросповідань та із «сектантськими» організаціями. В республіці питання релігійних культів підпорядкувались П. Вільховому.

На теренах Миколаївської області негайно організувати роботу уповноваженого Ради у справах РПЦ не вдалося, перш за все через гострий дефіцит кадрів і труднощі у їх підборі,

про що бідкався сам уповноважений по республіці у червні 1944 р.¹⁴ Відтак, спершу нікому й було реалізовувати необхідні заходи.

Специфіка роботи уповноваженого у справах РПЦ при облвиконкомках потребувала владодіння тонкощами церковно-релігійного устрою конфесії, етно-релігійної ситуації у регіоні, організаційних здібностей у стосунках з такою своєрідною соціальною групою, як релігійні громади та духовенство, і не в останню чергу, вміти використовувати увесь наявний авторитет у випадках вирішення проблемних питань у стосунках між державними установами і церквою.

Упродовж 1944–1945 рр. обов'язки уповноважених при Миколаївському облвиконкомі виконували – Ф. Жванко, згодом Сазонов, уповноваженим у справах релігійних культів був І. Капорін.

Обидві Ради були елементами централізованого державного механізму і діяли запрограмовано у визначених атеїстичною державою межах. Інститут уповноважених при облвиконкомках мав розглядати різноманітні питання реєстрації церковних громад, вирішувати проблеми та конфліктні ситуації, відкривати новоутворені церковні парафії тощо. Їхня діяльність регламентувалась постановами союзного та республіканських урядів, інструкціями, циркулярними листами та різноманітними нормативними актами. Історик О. Лисенко, полемізуючи з російською дослідницею О. Васильєвою відносно тези, «що до 1943 р. не було жодної урядової постанови, яка стосувалася б урегулювання церковної діяльності» справедливо вважає, що однією з перших серед урядових рішень про релігію та церкву

¹⁰ Більш розлого цей документ подано в монографії: *Лисенко О.* Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. – К.: НАН України, 1998. – С. 58–59.

¹¹ *Цытин В.* Патриотическое служение Русской Православной церкви в Великую Отечественную войну // Новая и новейшая история. 1995. № 2. С. 44; *Гордун С.* Русская Православная Церковь в период с 1943 по 1970 год // Журнал Московской патриархии. 1993. – № 1. – С. 39–40.

* Існує також версія, яка опирається на заяву самого П. Ходченка, що він приступив до роботи уповноваженого Ради у справах РПЦ з 8 березня 1944 р.

¹² Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Народных Комиссаров СССР по Украинской ССР. Май 1944 г. – март 1946 г. // ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 2, арк. 4; Постановление СНК СССР об организации Совета по делам религиозных культов. Справка, переписка о реагировании населения и священников на обращение членов инициативной группы по воссоединению греко-католической церкви с русско-православной церковью. 08.06–14.01.1944 // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 887, арк. 2.

¹³ Павло Семенович Ходченко. Інформаційні доповіді і звіти за червень-грудень 1944 р. // Центральний державний архів-музей мистецтва і літератури України (ЦДАМЛіМ України, ф.127, оп. 1, спр. 297, арк. 1. Машинописні копії.

¹⁴ *Лисенко О. Є.* Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. – К.: НАН України, 1998. – С. 81.

була постанова РНК СРСР № 1325 від 28 листопада 1943 р. «Про порядок відкриття церков»¹⁵. Рік по тому, 19 листопада 1944 р., виїшла постанова РНК СРСР № 1603 «Про порядок відкриття споруд релігійних культів», яка в основі своїй, стосовно процедури підготовки та затвердження документів необхідних для відкриття молитовних споруд різноманітних релігійних культів, нічим не відрізнялася від попередньо названої постанови.

Одним з важливих напрямків роботи владних структур, які контролювали релігійний стан в Миколаївській області було забезпечення процесу обліку та реєстрації релігійних громад. У цій справі спостерігалася низка зловживань, про що йшлося у листі республіканського уповноваженого П. Ходченка до уповноваженого при Миколаївському облвиконкомі Ф. Жванка від 13 грудня 1944 р. Зокрема зверталась увага на «вчинки з боку місцевих органів щодо заняття приміщень діючих церков під засипку зерна, чого припустити ніяк не можна» і пропонувалося надалі «вживати суворих заходів про безумовну заборону подібних вчинків»¹⁶. Цей документ дає можливість зрозуміти, наскільки відверто зневажливим було ставлення місцевих функціонерів до проблем церковних громад. Окрім того, уповноважений був обмежений у своєму відвертому спілкуванні з релігійними громадами, не мав права вести листування з єпархіальним управлінням та іншими церковними центрами, як, власне, й «надсилати церковникам копії тих листів, що мають відомчий службовий характер»¹⁷.

У надскладних умовах відбувалась робота уповноваженого по Миколаївській області Ф. Жванка. Про це він повідомляв в одному з листів від 6 червня 1945 р. аж у дві інстанції**, пояснюючи причини невиконання дорученого завдання: «Промтоварів ніяких не отримую. Обіцяють видати на 2-ге півріччя. Продовольство одержую за першою категорією. Приміщення, точніше кімната, надана у будинку облвиконкому розміром 7,5 м². У кімнаті знаходиться невеликий стіл, два стільці і одна шафа... Відрядження, як і завжди, продовжуються. За 5 місяців 1945 р. був у відрядженні 82 дні, з них у справах своєї служби був у відрядженні 8 днів»¹⁸. Тобто безпосередньо своєю роботою уповноважений займався рідко.

Оскільки Миколаївську область було звільнено з-під окупації в період березня-квітня 1944 р., то налагодження процесу обліку і реєстрації релігійних громад та духовенства відбувся зі значним зсувом у часі. П. Ходченко зазначав 18 і 24 квітня 1944 р., що ним було дано директиви стосовно обліку церков та служителів культу по 7 областях: у тому числі й по Миколаївській і, щойно утвореній, Херсонській¹⁹. Попри надані вказівки, ретельно виписаний в інструкції РСРПЦ для уповноважених при облвиконкомах порядок дій ще 5 лютого 1944 р., тільки на початок другого півріччя 1944 р. припадає зведення кількісних показників щодо зареєстрованих храмів, громад та духовенства півдня. Приклад Миколаївської області є показовим для розуміння зазначеної ситуації і характерним для південних областей республіки.

¹⁵ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви при СНК УССР об учете ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами церкви, изъятии общественных зданий у религиозных общин. 14.05.1944-2.01.1945 // Держархів Миколаївської області (ДАМО), ф. Р-992, оп. 3, спр. 12, арк. 63.

¹⁶ Там само, арк. 48.

** Заступнику голови РСРПЦ при РНК СРСР Белишеву до Москви та уповноваженому РСРПЦ при РНК УРСР Ходченку до Києва.

¹⁷ Отчет о регистрации религиозных общин и открытии молитвенных домов в Николаевской области во II и IV кв. 1945 г., переписка с Председателем Совета по делам РПЦ при СНК УССР о порядке регистрации религиозных общин, сведения об изъятии у религиозных общин общественных зданий. 10.01.1945-31.12.1945 // Держархів Миколаївської області (ДАМО), ф. Р-992, оп. 3, спр. 43, арк. 20.

¹⁸ Павло Семенович Ходченко. Информационные доклады и отчеты за июнь-декабрь 1944 г. // ЦДАМЛім України, ф. 127, оп. 1, спр. 297, арк. 1.

¹⁹ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви при СНК УССР об учете ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами церкви, изъятии общественных зданий у религиозных общин. 14.05.1944-2.01.1945 // Держархів Миколаївської області (ДАМО), ф. Р-992, оп. 3, спр. 12, арк. 4-5.

24 квітня 1944 р. заступник голови РНК УРСР Л. Корнієць на ім'я голови Миколаївської облради Борисова таємним листом зобов'язав не пізніше 15 травня 1944 р. надіслати до уповноваженого по республіці відомості про діючі церкви. Водночас вимагалось подати й відомості про кількість недіючих церков, що не використовуються для культурно-господарських потреб і окремо про кількість недіючих церков, які використовуються для культурно-господарських потреб. У додатковій формі необхідно було зазначити: назву населеного пункту, назву церкви, з якого року відкрита, якої орієнтації (патріаршої чи обновленської) та прізвище служителя культу²⁰.

Вочевидь реалізація справи затягувалася безпосередньо обласними та районними виконавчими органами влади. Залишаючись на передвоєнних антирелігійних позиціях, вони не бажали реанімації церковного життя у межах територій їхнього підпорядкування. Лише два місяці по тому, листом за № 138 від 23.06.1944 р. республіканський уповноважений П. Ходченко запропонував виконкому Миколаївської облради та обласному уповноваженому Ф. Жванку, на підставі інструкції РСРПЦ при РНК СРСР для уповноважених, «розпочати реєстрацію по області церков і молитовних будинків, а також і духівництва, згідно згаданої інструкції з тим, щоб уся ця робота була закінчена до 15 червня ц.р., до того ж, функціонування церков, що були відкриті в період німецьких окупантів (фактично діючі на сьогодні) припиняти не слід»²¹.

У межах кожної з областей на півдні республіки таких вже «фактично діючих» релігійних установ зі своїми релігійними громадами було по декілька десятків. З усього видно, влада на місцях, щоб не йти наперекір лицемірній генеральній лінії державного керівництва щодо церкви, змушена була визнати (хоч цього генетично не бажала робити!) вже фактично існуючі та діючі церковні установи, що де-юре були відбудовані, освячені і документально оформлені окупантами. Поряд із тим, підгрифівське приховування інструктивних докуме-

нтів та рішень державних органів влади стосовно питань обліку, реєстрації храмів, релігійних громад та духовенства від самого ж духовенства та вірян, лише підсилювало у людей і без того існуючу недовіру до влади, підозру у підступності намірів, відсутності перспектив для щирих і відвертих державно-церковних стосунків.

Механізм реєстрації передбачав оформлення цілої низки специфічних документів, учасниками якого були як члени релігійних громад та представники духовенства, так і різних державних установ. Тож процес, який за планами зверху намічалось провести у найкоротший термін, затягли на півріччя і завершили лише за рік по тому. Документальні джерела, передусім листи від Г. Карпова та П. Ходченка спрямовані до уповноважених при облвиконкомах, свідчать ніби про зацікавленість і наполягання самої влади на прискоренні процесу обліку та реєстрації. Проте, результати розтягнуті у часі вказують на явне слідування більшовицькому традиціоналізму, який, власне, був притаманним усім періодам радянської історії. Грандіозність планів і їхня нереальність виконання у короткий термін, «шабельний наскок», «штурмівщина», пошук ворогів, що завадили виконанню планів тощо – все це було екстрапольовано й на акцію обліку й реєстрації.

Упродовж весни-літа 1944 р. досить було різних причин, через які процес обліку затягувався особливо у південних областях. Так, для Миколаївської була притаманна відсутність православного архієрея в єпархії, єпископа чи заступника, які б документально оформлювали духовенство та клір.

Республіканська влада, до того ж, своїми розпорядженнями створювала місцевим органам влади юридичне поле для відмови в реєстрації і, як наслідок, призводила до затягування кінцевого результату. Листом від 23 червня 1944 р. за № 139 П. Ходченко доводив до відома облвиконкомів та уповноважених у справах РПЦ: «У випадку, коли діяльність церковних рад і служителів культу не

²⁰ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви... арк. 6.

²¹ Там само, арк. 7.

відповідає вимогам – і інструкції й законодавству про церкву, і вони не зареєстровані, то Вам не слід проводити їхню реєстрацію; зробити їм відмову, запропонувавши громаді обрати інший склад виконавчого органу і запросити іншого служителя культу»²². Отож, на практиці, будь-яка зачіпка в середовищі поляризованих релігійних громад могла стати причиною відмови в реєстрації священників, а виходячи з позицій інтересів влади, приводила до відвертого маніпулювання з боку чиновників інтересами церковних громад.

Загалом по УРСР виявилось 4 656 діючих храмів, які було поставлено на облік. Однак, картина по Миколаївщині на кінець третього кварталу 1944 р. виглядала надто блідо: лише 64 церкви і молитовних будинки. Центр зреагував блискавично. 23 жовтня 1944 р. РСРПЦ при РНК СРСР листом за № 2661 висловила своє невдоволення по Миколаївській області, в якій «робота проходить дуже мляво, усі строки вже минули». На далі рада встановлювала майже нереальні терміни: облік церков закінчити до 1 грудня 1944 р., а реєстрацію – до 1 січня 1945 р.

Лист від союзного органу не залишився поза увагою П. Ходченка, який вже в останній день жовтня 1944 р. спрямував свого листа за грифом «Таємно» до уповноваженого облвиконкому Ф. Жванка. Вважаючи терміни визначені Москвою остаточними, Ходченко категорично пропонує «вжити усіх заходів для того, аби робота Ваша дійсно була закінчена і вчасно, і доброякісно до зазначених чисел. З метою надання роботі та Вашим заходам, у цьому відношенні, певної системності, встановлюю для усіх уповноважених Ради при облвиконкомах календар зведень інформацій для мене щодавно, а саме, кожного 1-10-20 числа листопада-грудня місяця 1944 р.»²³. Інформація мала надсилатися за встановленими формою і складовими.

Проте, судячи з офіційного листування між Жванком і Ходченком, останній був незадоволений проведеною роботою обласного

уповноваженого. З листа П. Ходченка від 9 листопада 1944 р. простежуються причини того, що «Миколаївщина стоїть на останньому місці». Перш за все виділяється слабка організаційна робота персонально уповноваженого Жванка,²⁴ а саме, невчасне подання інформаційного звіту за III квартал, що не дало змоги відбити це у республіканському звіті перед РСРПЦ при РНК СРСР; звіт був надто стислий і не висвітлював усього стану справ РПЦ на Миколаївщині (у таблицях допускалися неточності, розбіжності або часті вирази на зразок «відомостей нема»; також у звіті не знайшло відбиття ні ставлення священників до процесу реєстрації, ані релігійних громад тощо; нарешті, по області «ще й досі не закінчено обліку церков». На думку Ходченка, навіть «саму справу реєстрації» уповноважений не зовсім чітко уявляв, не дивлячись на те, що був докладно інструктований. На закінчення, зверталася увага Ф. Жванка на необхідності подбати про те, щоб облік церков було закінчено до 1.XII.1944 р., а реєстрація – до 1.I.1945 р., бо «це терміни остаточні і порушувати їх не можна».

Відповідь уповноваженого по Миколаївщині була хоча й у дусі виправдовування за критику, проте короткою і доволі обґрунтованою. У листі П. Ходченку від 18 грудня 1944 р. повідомлялося, що в області нараховується 66 церков, з яких узято на облік 51, а зареєстровано лише 37²⁵. Для того, щоб завершити облік та реєстрацію до 1 січня 1945 р. уповноваженим Жванком було проведено ряд заходів: надіслано в райони десятки телеграм і листів, двічі проінформовано голову облвиконкому про те, що ряд районів не передали релігійним громадам церковні будинки, культмайно та матеріали на реєстрацію і облік. Такі факти можна розцінювати, як низький рівень виконавчої дисципліни, безвідповідальність, а також, і як певний спротив органів влади на місцях. Уповноважений свідчив, що це питання ставилося на нараді секретарів райвиконкомів, однак керівництво Очаківського, Снігу-

²² Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви... арк. 30.

²³ Там само, арк. 34-34 зв.

²⁴ Там само, арк. 64.

²⁵ Информационные отчеты и доклады за I-III кв. 1945 г. // ЦДАМЛіМ України, ф. 127, оп. 1, спр. 298, арк. 7.

ривського, Привольнянського, Березнеговатського та інших районів «просто на церковні справи не звертають ніякої уваги».

У квітні 1945 р. результати обліку церковних споруд (діючих і недіючих) надають змогу відтворити наступну інформацію в Миколаївській області – 55 (патріарших), 3 – автокефальних, 25 – недіючих²⁶.

Розгляд джерел щодо реєстрації храмів і церковних споруд, дає можливість зацентувати увагу ще на одному моменті руйнівного обличчя війни – на збитках нанесених релігійним громадам. У поданих зведеннях на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ при РНК УРСР П. Ходченка загальні збитки у масштабах Миколаївської області, як факт злочину здійсненого окупантами проти церковних громад, становили 3 133 тис. крб.²⁷ З нашого погляду, ці дані далеко не є повними й не остаточними, оскільки базувалися лише на основі актів зібраних з двох райвиконкомів – Жовтневого та Братського. По інших районах збитків не було зафіксовано. Однак влада вимагала результату, зокрема саме по тим районам, які були під румунською окупацією. На початку жовтня голова облвиконкому Борисов та уповноважений Жванко спрямовують таємного листа до усіх голів райвиконкомів з вимогою: «Терміново зберіть і надішліть до виконкому обласної ради такі дані: які церкви і де було пограбовано, знищено під час окупації румунами; що вивезено з церков і на яку суму. Оскільки ці відомості дуже важливі, Вам слід поставитись серйозно до їх виконання. Термін виконання – 8 жовтня 1944 р.»²⁸. На виконання вказівки зверху, підрахунки здійснювали за актами, що надходили з місцевих комісій, до яких зазвичай залучали й священників. Так, у матеріалах акту від 14 жовтня

1944 р., укладеного комісією у складі протоієрея Іваницького, настоятеля церкви Св. Миколая та членів церковної ради, зазначається: «Цим свідчимо, що під час відступу німців-окупантів здійснено ними такі збитки Свято-Миколаївській церкві у селі Братське на Миколаївщині. Бомбардуванням німців (оскільки йшли бойові дії, тут важко визначити, хто саме спричинив цей акт вандалізму – нацистські безбожники чи радянські снаряди – М.М.) призвели до руйнування церкви, збудованої з випаленої цегли». Окрім того окупанти пограбували у храмі іконостас із 4-х великих ікон вартістю 50 тис. крб., вивезли 25 старовинних ікон різного розміру загальною вартістю 50 тис. крб., 5 ритуальних килимів вартістю 25 тис. крб. та 18 рушників на суму 3600 крб., різноманітних предметів церковних меблів на 9 500 крб., дзвін вагою 48 кілограмів вартістю 5 тис. крб. тощо²⁹. Один лише капітальний ремонт церковної споруди потребував витрат на 600 тис. крб. А загалом збитки становили понад 743 тис. крб.³⁰

Голова Жовтневого райвиконкому тов. Михайлов у інформації до облвиконкому від 26 жовтня 1944 р. повідомляв, що румунськими військами (явна неточність, оскільки Жовтневий район з центром у с. Вознесенське був у німецькій зоні окупації – М.М.) зруйновано і пограбовано церкви: у селі Мала Погорілівка Жовтневого району було підірвано церкву вартістю 285 тис. крб., знищено та пограбовано майна на 41 тис. крб., із церкви с. Костянтинівка того ж району було вивезено майна на 39 тис. крб. У районному центрі Воскресенському було зірвано церкву оцінену у 1 500 тис. крб., знищено культового майна на суму 505 тис. крб. та ще й вивезено 20 тис. крб. готівкою³¹.

²⁶ Списки действующих православных церквей и духовенства на территории Украинской ССР по состоянию на 1 ноября 1944 года. Том 2. // ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

²⁷ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви при СНК УССР об учете ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами церкви, изъятии общественных зданий у религиозных общин. 14.05.1944-2.01.1945 // ДАМО, ф. р-992, оп. 3, спр. 12, арк. 13.

²⁸ Списки действующих православных церквей и духовенства на территории Украинской ССР по состоянию на 1 ноября 1944 года. Том 2. // ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

²⁹ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви при СНК УССР об учете ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами церкви, изъятии общественных зданий у религиозных общин. 14.05.1944-2.01.1945 // ДАМО, ф. р-992, оп. 3, спр. 12, арк. 22.

³⁰ Там само, арк. 28.

³¹ Там само, арк. 14.

Під час досконалого вивчення інформації, що надходила до обласних виконавчих комітетів (особливо Миколаївського) від підпорядкованих міст і сіл, напрошується логічний висновок про дещо толерантне ставлення румунів до відроджуваного ними християнства у адміністрованих повітах, тобто «трансністрійських» землях. Підтвердженням висловленої тези є наступний і досить показовий за своєю суттю документ, що зберігається серед матеріалів листування уповноваженого Ради у справах РПЦ у Миколаївському обласному держархіві. Це коротке за текстом повідомлення на ім'я голови Миколаївського облвиконкому від 10 жовтня 1944 р. засвідчувало: «Казанковський райвиконком повідомляє, що не румунськими, а німецькими солдатами у селі Миколаївка-II у церкві був знищений іконостас вартістю 50 тис. крб., а також вибиті вікна, скло тощо, приблизно на 10 тис. крб., і разом нанесено збитків на 60 тис. крб.»³². Документ підписаний головою Казанковського райвиконкому Міщенком і секретарем М'якеньким. Повідомлення на зразок: «руйнувань, пограбувань церков, вивезення церковного майна окупантами по районах області немає», або «не спостерігається» надходили від голови Вознесенського райвиконкому (датовано 11.X.44 р.), від Миколаївського міськвиконкому (датовано 12.X.44 р.), зі словесної заяви секретаря Очаківського райвиконкому, з Єланецького району – 18.X.44 р., з Привольнянського району надіслано 19.X.44 р., Благодатненського – від 25.X.44 р. та з Ново-Бузького району від 1.XI.44 р.³³

Між тим варто зазначити, що зараз вельми складно визначити збитки і оцінити те, що після себе залишили окупанти на півдні українських земель. Одні – руйнували храми, інші – відновлювали. Проте, з упевненістю можемо визначити – винна в усьому війна з її жахливим смертоносним руйнівним обличчям. Адже церкви, собори, молитовні будинки – і ті, що вціліли під час антицерковних вакханалій 20–

30-х років ХХ ст., організованих правлячою більшовицькою партією, й ті, що були відновлені православними за підтримки «місіонерів» із-за Дунаю, у період «румунського християнського ренесансу» 1941–1944 рр., однаково страждали від безпосередніх бойових дій, бомбардувань авіації, артилерійських обстрілів тощо. Проте, матеріальні збитки, якщо й можна підрахувати, хоча б у грошовому вираженні, то душевні страждання віруючих та втрати наріжних основ православної духовності кількох поколінь суспільства виміряти, на жаль, неможливо.

Складно проходив і процес визначення кількості духовенства на момент завершення війни, оскільки влітку 1944 р. матеріали, що відносилися до реєстрації православного духовенства та кліру, мали значні пробіли через епізодичність та відсутність системності проведення цієї процедури на місцях. До того ж, дані по республіці враховували лише 14 областей, у межах яких значилося, за інформацією П. Ходченка, 2 084 священика, 298 дияконів і 771 псаломщик³⁴. Водночас, і саме духовенство не поспішало реєструватися, вочевидь побоюючись тотальних заходів контролю, підступності з боку влади тощо. Недовіра до реєстрації проявлялася таким чином, що священики охоче служили у храмах, однак обережно ставились до самої реєстрації.

Негативна практика спостерігалася в усіх областях України на зразок таких випадків як: закриття культових споруд, що призводило до скорочення загальної кількості храмів і викликало невдоволення вірян; грубе і насильницьке вилучення приміщень, які було зайнято релігійними громадами для культового призначення; відхилення клопотань віруючих про відкриття церков без достатніх обґрунтувань (на зразок: «недоцільно», «церковна споруда зайнята під засипний пункт», «найближча діюча церква знаходиться 15–20 км і може обслуговувати релігійні потреби заявників», «споруда непридатна для моління че-

³² Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви... арк. 15, 18, 23, 24, 27, 35.

³³ Информационные доклады и отчеты за июнь-декабрь 1944 г. // ЦДАМЛім України, ф. 127 (Павло Семенович Ходченко), оп. 1, спр. 297, арк. 18.

³⁴ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви при СНК УССР об учете ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами церкви, изъятии общественных зданий у религиозных общин. 14.05.1944-2.01.1945 // ДАМО, ф. Р-992, оп. 3, спр. 12, арк. 37.

рез технічний стан»); руйнування церковних споруд для використання будівельного матеріалу тощо.

На Миколаївщині такі недоліки також мали місце. Так, у відомостях про вилучення споруд у релігійних общин по Привольнянському району Миколаївської області за період з травня по листопад 1944 р. зазначається: «Усього громадських споруд зайнятих під молитовні будинки – 4, вилучено – 1, надано в замін вилучених – 0, скарг, які надійшли до райвиконкому – 3»³⁵. В Очаківському районі значилося 5 громадських споруд зайнятих релігійними громадами, з яких дві було вилучено, оскільки до окупації в цих церквах функціонували клуби, проте натомість віруючим не було запропоновано владою нічого³⁶.

Поглиблення протиріч між державою і церковно-релігійним соціумом спостерігається на прикладі щоквартальних інформаційних звітів обласного уповноваженого на адреси Г. Карпова і П. Ходченка. Так, лише у 2-му кварталі 1945 р. Ф. Жванком були зафіксовані знахабніло-наступальні дії властей: голова виконкому Вознесенської міськради Маслюченко видав розпорядження Вознесенській церковній общині у 24 години звільнити орендоване у тієї ж міськради приміщення, яке використовувалось як молитовний дім, хоча термін оренди ще не закінчився; голова Явкинської сільради Баштанського району тов. Зайцев запропонував церковній общині за дві доби звільнити клуб, зайнятий церковною общиною під молитовний дім; 14 травня 1945 р. заступник голови Тілігуло-Березанського райвиконкому Мазурук заборонив віруючим проводити на цвинтарі молебень; голова Терновської сільради Жовтневого району тов. Волчо запропонував церковній общині негайно звільнити сторожку, яка була у її власності³⁷.

Серед порушень з боку влади, виділялися дії, спрямовані на вилучення «громадських

споруд», здебільшого культурно-освітніх закладів. Мотивуючи тим, що в районах і містах бракує приміщень для шкіл, клубів, бібліотек та інших соціальних потреб, місцева влада ставила на меті повернення усіх споруд, у яких до війни знаходилися і функціонували ці установи. Насправді ж, більшість вилучених споруд, або тих, в яких знаходилися молитовні будинки на момент закінчення війни, були одвічно збудованими як культові споруди, а в період безбожництва 1920–30-х рр. тією ж владою були відібрані у вірян і перебудовані для потреб далеко не релігійного призначення. Ця теза підтверджується наступним: «У селі Нечаянне Варварівського району районний прокурор відібрав у общини ключі від молитовного будинку і запропонував за 24 години забрати усе церковне майно, мотивуючи вилучення тим, що ніби ця споруда колись була школою». А в с. Нова-Петрівка Ново-Одеського району голова сільради тов. Блакитний повісив на двері церкви свій замок і заборонив богослужіння, пояснюючи, що до 1941 р. у цій будівлі була церква, потім її переобладнали під сільський клуб. На перебудову церкви під клуб, за словами голови, сільрадою було витрачено понад 100 тис. крб.³⁸

Переконуючим аргументом на користь тези про те, що на півдні республіки влада була позбавлена правової основи для можливості «душити» релігійні громади, вилучаючи із їхнього користування «громадські будівлі» (читай «культові споруди»), є упорядковані уповноваженим по Миколаївській області статистичні дані за 3-й квартал 1945 р.³⁹ З усього видно, що в межах 19 районів області і м. Миколаєва на початку липня-місяця під молитовні будинки було зайнято 64 громадські споруди, з яких 58 закладалися одвічно як церковні споруди і використовувалися для релігійних потреб. І лише 2 споруди впродовж кварталу було вилучено місцевою владою з

³⁵ Переписка с Уполномоченным Совета по делам Русской Православной Церкви... арк. 40.

³⁶ Отчет о регистрации религиозных общин и открытии молитвенных домов в Николаевской области во II и IV кв. 1945 г., переписка с Председателем Совета по делам РПЦ при СНК УССР о порядке регистрации религиозных общин, сведения об изъятии у религиозных общин общественных зданий. 10.01.1945-31.12.1945 г. // ДАМО, ф. р-992, оп. 3, спр. 43, арк. 37.

³⁷ Там само, арк. 51.

³⁸ Там само, арк. 35.

³⁹ Там само, арк. 37.

релігійного вжитку віруючих, натомість їм було запропоновано інші приміщення.

Причиною відмови в реєстрації могла бути й відсутність душпастира чи церкви у розпорядженні релігійної громади (за наявності священика), або її незадовільний технічний стан, і навпаки, якщо бракувало будь-якої із складових процесу реєстрації. Підтвердженням зазначеного можуть стати наведені нижче приклади по Миколаївській області за 1945 р.: через відсутність священнослужителів у тимчасово недіючих церквах впродовж року владою затягувалась реєстрація 7 релігійних громад⁴⁰; через неправильно оформлене клопотання про відкриття молитовного будинку було знято з розгляду заяву віруючих с. Коблеве Тілігуло-Березанського району⁴¹; договір з громадою с. Ново-Петрівка Ново-Одеського району було розірвано через відсутність у віруючих коштів на ремонт церкви⁴² та ін.

Зареєстровано служителів культу при діючих церквах на Миколаївщині у другому кварталі 1945 р. було – 62 священика, 5 дияконів, 29 псаломщиків, архієреїв не було.

Незначне вкраплення до динаміки зростання кліру в 1945 р. в межах Миколаївської області пояснюється прибуттям переселенців, переважно українців із Польщі. Хоч і з великими труднощами, спочатку ці люди укорінювалися у міцних християнських громадах Варварівського району. За інформацією уповноваженого Ф. Жванка, разом з переселенцями з Польщі до області у 1945 р. прибули 4 священики. Реєстрація цих громад відбувалась у тому ж порядку та послідовності, як вже й існуючих місцевих релігійних громад. Задоволення релігійних потреб цієї категорії віруючих повинно було здійснюватися таким чином, щоб майно церковних приходів, молитовних

будинків (іконостаси, кіоти, ікони, хоругви, богослужбні книги і т.п.) привезене з собою, зберігалось доти, доки вони самі його не передадуть до молитовних будинків тих громад, куди прибули. За порадою заступника уповноваженого РСРПЦ при РНК УРСР Катуніна, яку він висловив у листі від 29 березня 1945 р.: за умови, коли у населеному пункті не було жодної зареєстрованої релігійної громади, місцева влада мала потурбуватися про передачу колишніх недіючих молитовних споруд, якщо вони були і коли цього бажали віруючі переселенці. У випадку відсутності такої споруди, уповноважений при облвиконкомі та місцеві виконавчі органи мали сприяти релігійній громаді у підборі та відведенні приміщень, придатних для релігійних служб⁴³.

Проте, не так райдушно все відбувалося на місцях, як того бажали високі чиновники. Показовим прикладом напруженості у стосунках між різними суб'єктами реєстраційного процесу є випадок зі священиком-переселенцем Гольонком, який прибув разом з іншими до с. Шпеер Веселинівського району. Ієрея було зареєстровано, а уповноваженим рекомендовано зареєструвати його громаду. Відповідно голові Веселинівського райвиконкому було дано вказівку про виділення приміщення під молитовний дім, однак громада відмовилася підписувати заяву про реєстрацію молитовного будинку, заявивши: «Якщо Вам потрібно, їдьте і самі реєструйте молитовний дім»⁴⁴. Унаслідок цього священик відмовився служити в приході і наполіг на переведенні до іншого села. Аналогічна ситуація змусила священика із с. Ландау Варварівського району перейти до Миколаєва. Таким чином, згадані переселенські громади не мали зареєстрованих і діючих молитовних будинків. Лише двоє священиків були зареєстровані у селах Парутіно

⁴⁰ Отчет о регистрации религиозных общин... арк. 51.

⁴¹ Там само, арк. 52.

⁴² Там само, арк. 11.

⁴³ Там само, арк. 38.

⁴⁴ Там само, арк. 54.

⁴⁵ Информационные доклады и отчеты за июнь-декабрь 1944 г. // ЦДАМЛім України, ф. 127, оп. 1, спр. 298, арк. 7; Отчет о регистрации религиозных общин и открытии молитвенных домов в Николаевской области во II и IV кв. 1945 г., переписка с Председателем Совета по делам РПЦ при СНК УССР о порядке регистрации религиозных общин, сведения об изъятии у религиозных общин общественных зданий. 10.01.1945-31.12.1945 г. // ДАМО, ф. р-992, оп. 3. Спр. 43, арк. 41.

Очаківського та Висунь Березнегуватського районів⁴⁵.

Висновки. Узагальнюючи результати державної реєстрації церков, релігійних громад та священнослужителів виділимо декілька, на наш погляд, характерних моментів цього процесу на Миколаївщині: за створених радянською владою суперечливих законодавчих та ідеологічних умов, відновила свою роботу лише незначна кількість церков. Тобто, церкви та релігійні будинки були на той момент вже фактично діючими, радянські ж органи лише взяли їх на облік і зареєстрували. Собори та сільські церкви були погано забезпечені кадрами духовництва, настоятелями церков та іншими служителями культу. Війна з її руйнівним обличчям, відсутність богословських навчальних закладів, а також, безперервні репресії щодо духовенства, попередні та в ході неї, відбилися на чисельності православного кліру. Нарешті, реєстрація виявила і те, що на Миколаївщині, як і по всій території республіки, влада сприяла встановленню та укоріненню лише одній, підконтрольній державі церкві – РПЦ. Усі діючі православні храми у межах області були патріаршої орієнтації. Щоправда, в Миколаївській області на 1 квітня 1945 р. нараховуємо три зареєстровані парафії автокефалістів⁴⁶, хоча ще у жовтні 1944 р. таких було 10⁴⁷. Не стало ані пароха-обновленця, ані тієї однієї «обновленської» церкви, про яку, посилаючись на звіт уповноваженого при облвиконкомі за жовтень 1944 р., згадує О. Лисенко⁴⁸. Ідеї автокефалії української церкви, як і її «обновленства», затухали, а місцева влада, та й самі уповноважені, побоюючись звинувачень у сприянні релігійній опозиції та «українському церковному націоналізмові», часто приховували, або подавали до верхів

неточні й далеко необ'єктивні матеріали, звітували про самоліквідацію осередків УАПЦ та регенерацію «обновленців» у лоно патріаршої РПЦ. Шляхом відречення архієреїв від духовних блукань в «обновленстві» автокефалістів та їхній клір перетягували до московського патріархату.

Функціонування близько 600 православних храмів у містах і селах Півдня України, пастирське служіння в них 355 священників та 228 інших представників кліру (переважно дияконів та псаломщиків), навіть в умовах жорсткого державного контролю, сприяло поширенню популярності християнського віровчення, православного церковного обряду, наверненню десятків тисяч людей до споконвічних духовних традицій. Зростання релігійних настроїв населення, попри тотальний комуно-атеїстичний ідеологічний вплив влади, ставали характерною ознакою поствоєнного часу у порівнянні з довоєнним минулим. «Якщо навіть деякі дані перебільшено покласти, то все одно становище залишається явно загрозливим» – узагальнюючи такого роду інформацію зауважував заступник начальника управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У І. Назаренко. На півдні республіки ситуація не відрізнялася від інших регіонів. Упродовж 1945 р. в межах Миколаївської області значно збільшилося відвідування віруючими церков та молитовних будинків. Серед відвідувачів храмів майже третину становили діти шкільного віку⁴⁹. Відповідно до «явно загрозливої» релігійної ситуації влада й випрацьовувала контрзаходи щодо Православної церкви як найбільшої конфесії, до того ж розробляла основні напрямки удару не тільки сама, але залучала також і органи НКВС і НКДБ.

References

1. Voinalovych, V. (2005). *Partiino-derzhavna polityka shchodo relihii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940-1960-kh rokiv: politolohichniy dyskurs*. Kyiv: Svitohliad. [in Ukrainian].

2. Voinalovych, V. (2000). Represyivno-karalni zakhody radianskoï vlady yak zasib utverdzhennia polityky derzhavnohoateizmu v Ukraini 20-30-kh rokakh // *Reabilitovani istoriiei. Masovi represii na*

⁴⁶ Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні... – С. 136.

⁴⁷ Там само. – С. 135.

⁴⁸ Докладные записки, справки о состоянии агитационно-пропагандистской и культурно-просветительской работы в Николаевской области. 27.09.1945-10.02.1947 // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 338, арк. 65.

Mykolaivshchyni v 1920-50-ti roky: zbirnyk / [avtor-uporiadnyk – V.M. Vashkevych (holova redaktsiinoi kolehii), V.A. Voinalovych, Yu.Z. Danyliuk ta inshi]. Kyiv-Mykolaiv: Redaktsiina kolehiia «Reabilitovani istoriieiu», pp. 38-51 [in Ukrainian].

3. Perevezii, V. (2005). Etnokonfesiini zminy struktury ukrainskoho suspilstva u voieni i pershi povienni roky // *Druha svitova viina i dolia narodiv Ukrainy*. 2005. (pp. 34-43). Kyiv. [in Ukrainian].

4. Vyshyvaniuk, O. (2005). Etnokonfesiini protsesy v Ukraini u period 1944-1953 rr. // *Druha svitova viina i dolia narodiv Ukrainy*. 2005. (pp. 55-57). Kyiv. [in Ukrainian].

5. Bazhan, O. (2005). Osobovyi fondu krainskoho pismennyka P.S. Khodchenka yak dzherelo u vyvchenni relihiinoho zhyttia v Ukraini naprykintsi Druhoi svitovoi viiny // *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*. [vidp. red. V.A. Smolii] (9). 8-20. [in Ukrainian].

6. Bazhan, O. (2006). Derzhavna polityka u sferi relihiinoho zhyttia v Ukrainiskii RSR naprykintsiadiansko-nimetskoi viiny. *Naukovi zapysky*. 52. *Istorychni nauky*, 32-36. Retrieved from http://ekmer.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7561/Bazhan_Derzhavna_politika_u_sferi.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].

7. Shvets, L. (2006). Oformlennia novoi pravoslavnoi merezhi v Ukraini v 1943-1944 rokakh. *Istoriia relihii v Ukraini*. 2006. Lviv. Kn. 1, 645-652 [in Ukrainian].

8. Mykhailutsa, M. (2015). Kuratory tserkvy: mistse upovnovazhenykh v oderzhavlenni RPTs napivdni Ukrainy (1944-1945). *Pivdennyi-Zakhid. Odesyka*. (19), 213-237. [in Ukrainian].

9. Vintskovskiy, T., Kiazymova, H., Mykhailutsa, M., Shchetnikov, V. (2010). *Okupatsiinyi rezhym u hubernatorstvi «Transnistriia»*. *Ukraina u Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia. Istorychni narysy*. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: NVP «Vydavnytstvo Naukova dumka, NAN Ukrainy. (Vol. 1, pp. 413-446). [in Ukrainian].

10. Mykhailutsa, M.I. (2011). Orhanizatsiia relihiinoho zhyttia v hubernatorstvi Transnistriia (1941-1944 rr.). *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2 (497). 80-90. [in Ukrainian].

11. Mykhailutsa, Mykola, Konopatska, Tetyana (2016). Priest-missionery in Transnistria: the reconstruction of pastoralministering (1941-1944). *Danubius*, XXXIV, Galați: 79-87. [in English].

12. Lysenko, O. (1998). *Tserkovne zhyttia v Ukraini. 1943-1946 rr.* Kyiv: NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

13. Tsybypn, V. (1995). *Patryoticheskoe sluzhenye Russkoi Pravoslavnoi tserkvy v Velykuii Otechestvennuii voinu. Novaia y noveishaia ystoryia*, 2, 41-47. [in Russian].